

Тычко Г.К. (Мінск, Беларусь)

**Танкаўскія традыцыі змагання за нацыянальную ідэнтычнасць у
беларускай літаратуры пасляваеннай Польшчы (на прыкладзе творчасці
С. Яновіча)**

У першай палове XX стагоддзя малады Максім Танк напісаў у сваім дзённіку: “У нас літаратуры прыдаецца велізарнейшае значэнне, якога яна ў іншых народаў даўно не мае. Не знаходзячы ў сённяшнім жыцці справядлівасці, народ шукае ў літаратуры адказу на ўсе пытанні, якія яго хвалююць і непакояць. У нас няма розніцы паміж літаратурай і адозвай, літаратурай і забастоўкай, літаратурай і дэманстрацыяй, таму амаль ва ўсіх палітычных працэсах разам з барацьбітамі за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне на лаве падсудных знаходзілася і наша заходнебеларуская літаратура” [2, с. 213].

У 1921 годзе, калі ў выніку Рызскай дамовы Заходняя Беларусь без права аўтаноміі апынулася ў складзе Польшчы, будучы беларускі паэт па волі гістарычных абставін аказаўся пазбаўленым заканадаўчага права на нацыянальную ідэнтычнасць. Станаўленне Максіма Танка як асобы, як творцы праходзіла на фоне змагання за нацыянальную незалежнасць, за права карыстацца роднай мовай, і, кажучы купалаўскімі словамі, за права беларусаў “людзьмі звацца”.

Сакрат Яновіч прыйшоў у беларускую літаратуру Польшчы ў другой палове 60-х гадоў мінулага стагоддзя. Пэўная лібералізацыя савецкага грамадства пасля XX з’езда КПСС станоўча паўплывала і на культурна-нацыянальны рух на Беласточчыне, легалізавала тут беларускае слова. Тым не менш выбар беларускай мовы ва ўмовах Беласточчыны ставіў пісьменніка ў пазіцыю змагара і ў пэўным сэнсе палітыка.

Цэнтральнымі тэмамі беларускай савецкай літаратуры другой паловы XX стагоддзя былі вайна і вёска, хоць, безумоўна, беларуская проза была і ў той час стылёва, тэматычна і жанрава разнастайнай (прыгадайма творы В. Быкава, Я. Брыля, У. Караткевіча, М. Стральцова). Талент С. Яновіча выпяваў у іншым грамадска-літаратурным кантэксце. І таму вайна для празаіка – гэта ўсяго толькі адзін з эпизодаў жыцця-існавання яго герояў. Нібы знарок насуперак беларускай ваеннай традыцыі, выпеставанай на трагічным гераізме ды цярплівай трывушчасці чалавека на вайне, пісьменнік засяроджвае ўвагу найперш на камічным, з насмешлівай іроніяй ён паказвае дробязныя карыслівыя хітрыкі сваіх суродзічаў, свядома зніжаючы трагічныя сцэны да фарсу.

Літаратурны дэбют С. Яновіча адбыўся ў 1956 годзе, і з таго часу ён выдаў больш за дваццаць празаічных кніг, разнастайных паводле тэматыкі, жанравай спецыфікі, стылю, якія перакладаліся на мовы многіх народаў свету. Дыяпазон жанрава-стылёвых пошукаў пісьменніка надзвычай шырокі: ад невялікіх лірычных мініяцюр, якія называюць вершамі ў прозе, да сацыяльна-псіхалагічных аповесцяў і навукова-філасофскіх эсэ. Аднак у цэнтры ўсіх твораў С. Яновіча нязменна прысутнічае імкненне спазнаць супярэчліваю прыроду чалавека, месца і ролю яго на гэтай зямлі і ў сусвеце. Усе гэтыя глыбінныя спрадвечныя пытанні быцця пісьменнік прапускае праз прызму асабістага жыццёвага вопыту, уласнага светаўспрымання, свайго індывідуальнага чалавечага “я”. “Сялянскі сын у горадзе,

альбо, паводле вызначэння С. Яновіча, “хам на паркеце”, доўгі час заставаўся адным з галоўных герояў яго творчасці, што і дала падставы адносіць яго прозу да так званай вясковай плыні. Разам з тым гэтая знешняя суаднесенасць найперш з вясковай тэматыкай не зацямяе другую, істотную іпастась Яновіча-пісьменніка і Яновіча-асобы: яго этнічна-палітычную заангажаванасць, свядомую ўпартую тэндэнцыюнасць, з якой ён адлюстроўвае трагізм лёсу ўсяго беларускага народа. Супрацьпаўстаўленне двух светаў – вясковага аўтэнтчнага беларускага і гарадскога неаўтэнтчнага, спаланізаванага ці зрусіфікаванага для беларускай літаратуры – з’ява традыцыйная. Герой С. Яновіча сапраўдны вясковец альбо былы вясковец, што “шалясціць саломай” на вуліцах вялікага горада Беластока, гэтай своеасаблівай сталіцы беларускай меншасці ў Польшчы. Аднак вёска займала С. Яновіча, паводле яго ўласнага прызнання, таксама перадусім “як аплот беларушчыны”, а як творцу цікавіў яго “прыніжаны, раздуцаны чалавек, які ў сваёй маральнай разбэшчанасці апускаецца ўсё ніжэй” [3, с. 9].

Нельга не пагадзіцца з высновай С. Яновіча, што сялянства не здолела адыграць у свой час належнай яму ролі. У выніку сёння мы маем тое, што “мешчанін-асімілянт і мужык-абарыген, гэта нават і не партнёры ў культурнай канфрантацыі. За першым з іх высілася тая-другая вялікая культура каланізатараў, а за другім – безамбітная, вульгарная мімікрія дзеля біялагічнага ўсяго толькі выратавання” [4].

Аповесць “Самасей” С. Яновіча стваралася ў 1980-я гады, у адначасе з такімі творами, як “Рэха даўніх надзей” А. Асіпенкі, “Вырай” В. Блакіта, “Карані” А. Карпюка, “Прагал” М. Гіля, урэшце, з раманам у вершах Н. Гілевіча “Родныя дзеці”. Свядома ці неўсвядомлена, аднак гэтым творах і іншымі, змешчанымі ў кнізе, С. Яновіч уступіў у палеміку з устойлівай для метрапольнай літаратуры тэндэнцыяй паэтызацыі вёскі. Вёска ў творах Яновіча паўстала ў змрочных фарбах крытычнага рэалізму не гінучай Атлантыдай, а ўсяго толькі “багіняю Ганьбы”, “вёскішчай”, дзе адны старыя пачуваюцца сялянамі, “і таму на іх творах скачуць грымавыя вінавацкі” [5, с. 334].

Вытокі не толькі ўласнага маральнага падзення, але і карані бездухоўнасці ўсяго свайго пакалення, якія апантана вышуквала беларуская проза 1960–1980-х гадоў, герой “Самасея” Андрэй Антошка бачыць у тым, “што іхнія бацькі не далі ім таго, чаго не мелі, бо не маглі мець: пачуцця гонару за сябе, за свой род” [5, с. 220].

Ёсць у гэтым выказванні прыхаваная палеміка з усёй беларускай класічнай літаратурнай традыцыяй і з літаратурай другой паловы XX стагоддзя, прасякнутае настальгічнай тугой па вёсцы, якая незваротна знікае. Адным з першых гэтую незваротнасць адчуў якраз С. Яновіч і нібыта падвёў своеасаблівую рысу пад балючай для беларусаў тэмай “сена на асфальце” – у прозе “Самасеем”, “І доўгай смерцю Крынак”, у публіцыстыцы артыкулам “Канец купалаўскай уяве нацыі”.

“Не зразумець мне, дзеля чаго жывуць у Крынках людзі. Даўным-даўно павінна іх не быць; урослыя ў зямлю будынкі й размытыя вуліцы тут будуць уккрытыя свяжукімі бярэзнічкамі, грыбнымі пералескамі. Пушча атуліць

непатрэбную ў капіталізм ваколіцу: на колішніх загонах забуюць мядзвежыя маліннікі, завядуцца дзікі пад дубовымі падрубамі й пачнуць пасціся казюлі на ўтравелых прыгуменнях... Позніцца прыход сюды новай цывілізацыі гораду й лесу” [3, с. 55].

У гэтай цытаце, здаецца, найбольш скандэнсавана выявілася сутнасць мастакоўскай індывідуальнасці С. Яновіча. Тут ідэйна-палітычная заангажаванасць раствараецца і амаль знікае ў “першабытна-вобмацнай рэчыўнасці” (У. Гніламедаў) беларускага слова. Як і ў большасці сваіх твораў пісьменнік тут існуе на памежжы паэзіі і прозы, у стыхій натуральнага для яго мастакоўскай існасці лірызму.

У сучаснай беларускай прозе характэрны для ўсіх жанраў працэс мінімалізацыі назіраецца ў росквіце міні-прозы ва ўсёй шматстайнасці яе форм і варыянтаў. (Творы Ю. Станкевіча, С. Яновіча, Б. Пятровіча, А. Глобуса, У. Сцяпана, Л. Галубовіча, М. Лукшы і інш.). Істотна, што адбываецца і змена самой спецыфікі малой прозы, якая сёння можа быць не толькі лірычнай, але і драматычнай, і эсэістычнай, і філасофскай, і гумарыстычнай. Гэта асабліва заўважна ў творах С. Яновіча – майстра праявіўнай мініяцюры. У яго невялікіх творах змяшчаецца ўсё, што павінна быць у “вялікай” кнізе: праўдзівасць і назіральнасць, дабрыня і гумар, паблажлівасць, іронія, сарказм, расчараванне і жыццёвая мудрасць.

Малую прозу пісьменнік пісаў на працягу ўсяго жыцця. Пра гэта сведчаць яго кнігі і шматлікія часопісныя публікацыі. У 1984 годзе ў Лондане была выдадзена кніга “Мініяцюры Сакрага Яновіча” на беларускай і англійскай мовах (у перакладзе і з прадмовай Шаірын Акіне) – знакавая ў творчасці празаіка. Несумненна, што змест і кампазіцыйнае афармленне яе карпатліва прадумваліся, тэксты ўважліва адбіраліся і складаліся ў своеасаблівую нізку, што выяўляла пісьменніцкую “звышдэк”, – якую павінна была сказаць Кніга сучаснаму чытачу і нашчадкам.

Паэтыка і міфалагічны падтэкст лірычнай прозы С. Яновіча цесна з’яднаныя з нацыянальнай беларускай культурнай прасторай. Міфалагічны план яго твораў ствараецца з дапамогай пейзажу, рытму апавядальніка, дэталю, хранатопа і інтэртэксту. У гэтай шматграннасці тым не менш пастаянна захоўваюцца своеасаблівыя арыенціры, каардынаты, так бы мовіць, нацыянальнага быцця ў яго прасторава-часавай вызначанасці. Адным з такіх арыенціраў выступае міфалагізаваны матыў васілька – кветкі, якая з часоў М. Багдановіча і М. Гарэцкага была і застаецца сімвалам роднага краю.

“Цвяток радзімы васілька”, які ні за якія скарбы на свеце не хоча выпусціць з рук спакутаваны лірычны герой М. Гарэцкага, у С. Яновіча ціха памірае ўсімі забыты. “Серп пакідае цябе драпежным асеннім вятрам. Збыткуюць, глумяцца над пялёсткамі ўдовінай прыгажосці. Роснуць свежасць палошчаць сцюдзёныя ліўні. Ад знямогі горбіцца ў парудзелым іржэўі.

Ціха паміраеш” [6, с. 22].

Усведамленне вечных ісцін для С. Яновіча было немагчымае без гарачых філіпік у абарону свайго, роднага, якія будаваліся ў форме напоўненай жалем і горыччу лірычнай антытэзы. “Рассохлы парог хаты бацькоў пакінуць, каб ад долі ўцячы – можаш. Туманны ўсход і пах ліпаў забыць, каб шумным асфальтам пакрочыць – можаш. Усмешку дзяцінства і радасць жыцця пагасіць, каб далёкія мары наблізіць – можаш. Слова-песню сваю ў пыл дарогі швырнуць, каб хутчэй стаўбы верставыя міналі – таксама можаш...

А калі слязьмі боль пакоціцца, калыханку матчыну ўспомні” [6, с. 46].

Надзвычайны хваравіта гіпербалізаваны пафас С. Яновіча, з якім ён распавядаў аб праблемах беларушчыны ў глабальных маштабах, беручы за кропку адліку маленькае, нязначнае, адзінкавае, быў формай і спосабам сцвярджэння сваёй нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці ў сучасным мультыкультурным свеце.

Літаратура

1. З Сакратам Яновічам гутарыць Ян Чыквін // Крыніца. – 1998. – № 39. – С. 3 – 12.
2. Танк, М. Збор твораў у чатырох тамах / М. Танк. – Мінск : Беларусь, 1967. – Т. 4 : Перапіска з зямлёй; Лісткі календара; Шляхамі дружбы : вершы, дзённікі, пераклады. – 699 с.
3. Яновіч, С. Доўгая смерць Крынак. – Беласток Бельск : АМЭГА, 1993. – 262 с.
4. Яновіч, С. Канец купалаўскай уяве нацыі // Ліва. – 1995. – 19 ліст.
5. Яновіч, С. Самасей. Аповесць. Аповяданні. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 382 с.
6. Miniatures by Sakrat Janovic. – The anglo-byelorussian society, London, 1984.– 91 p.